

МЕДИЦИНСКО СПИСАНИЕ

ИЗДАВА

ВАРНЕНСКОТО МЕДИЦИНСКО ДРУЖЕСТВО

Излиза на 1, 10 и 20 число сѣки мѣсецъ

ЦѢНАТА ЗА ГОДИНА
Въ България 8 лева
Въ странство 8½ « златни

ПОДПИСКИ СЕ ПРИЕМАТЪ
ВЪ РЕДАКЦИЈАТА НА
«Медицинско Списание», Варна

РЕДАКЦИОННИЙ КОМИТЕТЪ:

Д-ръ Юрдановъ
„ Пюскиллиевъ

Д-ръ Севвовъ
„ Ивановъ.

СЪДЪРЖАНИЕ: *Съобщение на ориза въ Южна България. —*

ПРОТОКОЛЪ № 5.

На Варненското Медицинско Дружество.

Засѣдание на 9 Ноемврий 1888 год.

Присѣствуватъ Г-да Д-ритъ Пюскиллиевъ, Пападопуло, Я. Валинда, Гжлжбовъ, Радевъ, Севвовъ и Ивановъ.

Предсѣдателя Д-ръ Пюскиллиевъ, като отвара засѣданието напомнюва на Дружеството, че въ засѣданието си отъ 29 Августъ н. г. то като поблагодари на Г-жа Д-ръ Головина за съобщението което бѣше направила върху оризосѣянието въ Южна-България, рѣши да я помоли да продължава да изучава този въпросъ, като събере ако е възможно още данни. Съгласно това желание на Дружество Г-жа Д-ръ Головина праща сега едно второ съобщение по сѣщия предметъ, което е като продължение на първото.

Предсѣдателя предлага да се прочете това съобщение, на което Дружеството единодушно се съгласи. —

Сѣяннето на ориза въ Южна България.

(Второ съобщение на Варненското медицинско дружество.)

Като изпълнявамъ желанието на дружеството, азъ продължавамъ своитѣ изслѣдванія по чалтишкия въпросъ. Но преди да пристѣпя къмъ тѣхното изложение, азъ трѣбва да кажа нѣколко думи на онѣзи почитаеми колеги, които съ писма се ма запитали, защо азъ не съмъ направила обзоръ на французската и италианската литература по въпроса за оризосѣяннето. На това трѣбва да отговоря, ч азъ поискахъ преди всичко да запозная своитѣ почитаеми читатели съ чисто практическа страна на този въпросъ, т. е. да имъ обясня какъ се практикува тази култура въ нашемо, и до колко тя може да принесе полза, или вреда, за България. Азъ казахъ и въ предишното си съобщение, че нашитѣ, както почвени, тѣй и другитѣ условия, никакъ не приличатъ на онѣзъ въ Италия, и за това ние трѣбва да разгледваме този въпросъ презъ наши собствени очила, а никакъ не презъ италиански, било французски, било египетски, било индийски. И климата и почвата и предметѣ, които тази послѣдната произвѣжда, и степенъта на народното богатство и платата за работа, и т. н. у насъ се съвсѣмъ други, отъ колкото въ Италия, или Алжиръ. Колкото за теоретическата страна на въпроса, то нашия почитаеми колега Д-ръ И. Михаловъ съ пълно внимание се старае да разясни, какви резултати се добити въ Италия и Франция отъ научнитѣ изслѣдватели, за и противъ, оризосѣяннето. Азъ, отъ своя страна, мога да припурия, че като чета мнѣнията на разни изслѣдватели по въпроса за оризосѣяннето, тѣ ми правятъ неотъазимо впечатление че дѣйствително оризосѣянитѣ до сега, даже и въ Италия, не можаха да представятъ никакви данни, които биха доказали безвредностъ отъ оризосѣяннето за населението, тогава когато тѣхнитѣ противници привѣждатъ най-доказателни данни, потвърдени съ цифри и факти. Оризосѣянитѣ все само се обѣщаватъ че ще представятъ доказателства въ своята полза, но минаватъ столѣтия, а тѣ все таки не могатъ да ги дадѣтъ! . . . Преди всичко азъ трѣбва да отбѣлжа оназъ грижа която показва нашемо почитаемо правителство къмъ народното здравне и оназъ важностъ която то дава на въпроса за оризосѣяннето. Пловдивския Окрѣженъ лѣкарь на 5-ий Септемврий т. г., подъ № 410, ми проводи слѣдующето писмо: «Гражданското Санитарно Управление съ предписанието си отъ 1-й того, подъ

№ 2679 натоварва ми да покана всичкитъ господа доктори въ града на едно събрание за да взема мнѣнието имъ върху всичко що знаятъ за болъзненността и смъртността: а) презъ времето когато се сѣяха чалтицитъ; в) презъ времето когато се биле зацетени, и г) презъ послѣднитъ двѣ три години отъ когато се е започнало пакъ сѣянieto на оризътъ. Вслѣдствие на това честь имамъ г. докторе, да Ви помоля да благоволите и да дойдете у дома ми идущий петѣкъ, на 9-ий того, въ 3 часа подиръ обѣдъ, за да кажете Вашето мнѣние по тоя важенъ въпросъ за мое понататѣшно распорѣждане. Окрѣженъ лѣкаръ К. Найденовичъ.» Колкото намѣрението на Правителството е било похвално, толкова немарливо е било приложение то на дѣлото. Намѣсто да покани всичкитъ лѣкари въ града, както изрично го казва горѣцитиранното предписание на санитарното управление, Пловдивския окрѣженъ лѣкаръ покани само гражданскитъ лѣкари, между които въ града Пловдивъ се личатъ до 5—6 волнопрактикующи доктори, и нѣкои отъ тѣхъ се заинтересувани материално въ този въпросъ, тѣй като сами сѣятъ оризъ (въ съдружие съ своитъ роднини). Като се научихъ за това, азъ на 9-й Септемврий проводихъ на Пловдивския окрѣженъ лѣкаръ слѣдующето писмо: «Тѣй като въ писмото Ви отъ 5-ий т. подъ № 410. съ което ма каните на днешното заседание, е казано че гражданското санитарно управление Ви натовари да поканите всичкитъ въ града доктори и тѣй като ми е извѣстно че военнитъ доктори, които, спорѣдъ моето мнѣние, иматъ повече интересъ, отъ колкото другитъ, въ въпроса за чалтицитъ, защото и вѣреннитъ имъ въ здравословно отношение войски се разболяватъ отъ чалтицитъ, и които могатъ да дадатъ най-добритъ свѣдѣния по въпроса за влиянието на оризосѣянieto върху здравнето. подкрѣпени съ статистически данни, то азъ считамъ за излишно да вземамъ участие въ днешното сепаративно заседание по този въпросъ. Настоящото ми писмо моля Ви, г. докторе, да представите въ почитаемото гражданско санитарно управление.» Пессимизма ми, за жалость, оправда се напълно. Явившитъ се при окрѣжния лѣкаръ доктори бѣха испитани отъ него всѣкий отдѣлно, като че се намираха предъ единъ съдебенъ слѣдователъ. Както узнахъ послѣ, грѣцкитъ доктори не се искааха противъ оризосѣянieto. На същото съ тѣхъ мнѣние бѣха и двама отъ бѣлгарскитъ, но тѣ всичкитъ не можаха нищо да докажатъ и въ полза на оризосѣянieto. Своитъ доводи тѣ основааха само на такива големи фрази, като напр: «не помнимъ да ли трескитъ се намалиха когато престаиха да сѣятъ оризъ». . . . «не знаемъ да ли е било това или

онова». . . . и отъ бостанитѣ и отъ градинитѣ могатъ да се появяватъ трески а най сетнѣ че и Марица служи за источникъ на трески, и т. н. Обаче, единъ отъ волнопрактикующитѣ лѣкари се призна, че е ималъ въ своята практика до 5—6 случаи пернициозна треска въ Пловдивъ. Разбира се че на хора, които не помиятъ и не знаеть, нѣма какво да отговаряшъ. Колкото се касае до въпроса, че и отъ градинитѣ и отъ бостанитѣ ставатъ такива лошава, и въ такъвъ голѣмъ размѣръ, трески, каквито се намиратъ въ Пловдивския и въ Татаръ-Пазарджикския окръгъ, то ние бихме попитали тѣзи господа да ни докажатъ да ли има въ усиленъ размѣръ трески въ Търново, Лясковецъ, Горня-Ораховица. Самоковъ, Кюстендилъ, Враца, и т. н.? Всѣкий градъ и всѣко село има и бостани и градини, но ние не сме чували до сега, че тѣ могатъ да предизвикатъ блатна треска. Значи ако се приеме тѣхната теория, то трѣбва да се забранятъ на всѣкъждѣ бостанитѣ и градинитѣ. За рѣката Марица ще кажемъ слѣдующето: всѣкий знае че нейната почва е пѣсачлива, тѣй щото тя само по себе си не може да произвожда трески, но кой не знае, че чалтичката, било въ Татаръ-Пазарджикския, било въ Пловдивския окръгъ гнила и мръсна вода, подиръ като тя стане вече непотребна за чалтика, и пушатъ въ Марица? Освѣнъ това прибрѣжнитѣ жители хвърлятъ въ Марица боклукъ и всѣкакви нечистотии. Около 10 Септемврий въ Пловдивъ треската особно се усили. Отъ начало азъ не можахъ да си обясня това явление, но като видѣхъ че водата въ Марица е особено мѣтна и мирише на блато, захванахъ да распитвамъ и се научихъ че по онова време именно оризосѣячиги пуснаха своята мръсна и гнила вода отъ чалтицитѣ въ Марица, отъ която пиятъ и хората и добитѣка. Пловдивския окръженъ управителъ тѣзи дни напечата доклада за общото състояние на окръга презъ 1887—1888 г., прѣдставенъ на Пловдивския окръженъ съвѣтъ презъ Септемврийската му сесия въ тази година. Въ този официаленъ документъ, на страница 26, ние четемъ буквално слѣдующето: «Презъ това лѣто водата на р. Марица, отъ която Пловдивскитѣ граждани зематъ за пиеие, по причина на отбиванieto ѝ за поение оризищата, до толкова спадна и се развали щото не можеше вече да се пие. Г-да лѣкаритѣ отдаватъ на нейната нечиста и тинена вода една отъ причинитѣ за умножението на разнитѣ трески въ Пловдивъ и околноститѣ му. «Тѣй щото, както виждате, не е крива рѣката Марица, а се криви онѣзъ които я намърсватъ. Ако иска почитаемото Правителство да узнае мнѣнието на всичитѣ Пловдивски лѣкари по въпроса за оризосѣянieto, то нека свика на

едно, или двѣ засѣдания докторитѣ, подѣ председателството на едно лице авторитетно, както напр. окръжния управителъ, нека имъ даде единъ секретаръ; който да води протокола на засѣданията, нека бждатъ допуснати свободни прения (французитѣ много добръ говорятъ въ това отношение че «du choc des opinions jaillit la vérité»), и тогава то ще се убѣди че болшинството отъ Пловдивскитѣ доктори иматъ възможность да разяснятъ всичкото зло което произлиза за населението отъ оризосѣяннето. Не е много важно да кажешъ нѣщо, особено когато ти принуждава за това нѣкакъвъ личенъ интересъ, а важното е да докажешъ т. е. съ факти да подвърдишъ казанното.

Въ горѣпоменатия докладъ на Пловдивския окръженъ управителъ ние, на стр. 41, намираме слѣдующий важенъ пассажъ: «Презъ това лѣто треската е върлувала и слѣдва да върлува най много въ Пловдивъ, гдѣто нарѣдко има жилище да не е било посѣтено отъ нея. Градскитѣ лѣкари отдаватъ распространението ѝ на оризищата, защото въ продължение на 8 години, презъ които оризосѣяннето не е било позволено, тя е върлувала въ сѣвѣтъ малакъ размѣръ.» (За жалость ние не знаемъ какво мнѣние се дали г. г. Пловдивскитѣ градски лѣкари на окръжния лѣкаръ, по въпроса за оризосѣяннето). Официалното заявление на Пловдивския окръженъ управителъ е до толкова красноречиво, щото изключавя всѣкакви коментарии. Въ брой 25 азъ казвахъ съмъ видѣла вече тукъ пернициозна треска, сега искамъ да преведѣ още единъ случай, като се съмнявамъ да ли подобни се срѣщатъ тамъ гдѣто има само бостани и градини: войникъ отъ 5-а батарея на тукашния артеллерийскій полкъ, Колю Димовъ, 25 годишенъ. На 11 Септември го втреси подиръ пладиъ. На 12 до пладиъ му бѣше добръ, подиръ пладиъ, като го растреси пакъ, той си изгуби съзнанието и въ подобно състояние го доведоха въ болницата. Като му премѣриха температурата тя се оказа 40 — С. Азъ го намѣрихъ на 13 сутрента съдящъ на пата, въ пълно съзнание, отговаря добръ на въпроситѣ, не се оплаква отъ нищо. Пулса равенъ, по малко честъ. Языка не чистъ, но не сухъ. Въ вътрешнитѣ органи не констатирахъ нищо аномално. Въ областта на далака чувствителность нѣма. Температура 38, 4. Хининъ 2 дози по 50 сантиграмма. Надъ вечеръ му стана пакъ лошо, престана да говори, изгуби си съзнанието, температурат. 39, 5. Сутренъ на 14 го намѣрихъ безъ съзнание, челюститѣ му стиснати (trismus) до такава степенъ, щото зѣбитѣ не могатъ да се отворятъ, за да му видя языка, вѣнцитѣ покрити съ *fé-luginosités*. Бѣлгитѣ въ очитѣ му съвършено жълти. Сърдцебне-

нията ускорени, но равни, пулса също. Диханието медлено, но спокойно. Корема вдълбанъ, силна чувствителност въ областта на далака и на черния дробъ. Констипация. Паралич на sphincter vesicat. Температура 38, 0. Приписахъ му 1, 0 каломелъ, 2 грама хининъ въ растворъ, освѣнъ това vesicat; задъ ушитѣ и асет. аромат. за растриванне. Вечеръта температура 40, 0. Часа къдѣ 2 презъ нощта болния се свѣсти, почена да пикае, и отъ тогава е въ съзнание. Сутрента на 15 болния казва че му е добръ, температурата 39, 0. Пулса не е толкова честъ. Хинина започна да го приема отъ 2 часа презъ нощта, защото презъ дена като имаше силенъ *trismus* не можахъ да му го даватъ). Констипацията се продължава (и каломели не можа да го приеме по същитѣ причини). Главата не го боли, ушитѣ не фучатъ, бѣлгитѣ не сѣ жълти. Вечеръта температурата слѣзи на 37, 4, не му стана никакъ лошо. На 16 сутренъ съвсѣмъ добръ, температура 37. Вечеръта също 37. На 17 сутренъта 36, 7, пулса слабъ и медленъ. Decost. chin. 150. Вечеръ температурата 39 5. На 18 сутрента 38, 3. Болния казва че нищо не го боли, пулса равенъ, бѣлгитѣ не сѣ жълти. Предъ видъ повишението на температурата дадохъ му 0.75 с. хининъ на 3 дози. Вечеръ температурата 37. Сутренъ на 19 — 37°. Болния е добръ, вечеръ 37, 3. На 20 сутрента 37°, болния е съвсѣмъ здравъ и си излѣзва отъ болницата, тъй като си свърши създателската служба и бърза да си иди у дома. Азъ имамъ въ своето отдѣление на Пловдивската гражданска болница и други тежки случаи отъ треска, нъ тъй като не пиша специално за треската, то се ограничавамъ съ привежданieto на най важнитѣ. Презъ това лѣто въ Пловдивския пѣшия полкъ се разви въ силна степенъ очеболъ, вслѣдствие на което военното министерство два пѣти е назначавало комисии, отъ които послѣдната, доста многобройна. Въ нея, между другитѣ, влѣзе и специалистъ по очнитѣ болѣсти Д-ръ Кугель, старшитѣ лекари на 1-й Софийский, на 9 Пловдивский и на 10-й Родопский, полкове, старший лѣкаръ на Пловдивската болница, и т. н. Тази комисия подиръ изучаваннето на въпроса, е съставила единъ заключителенъ актъ отъ който ние извличаме слѣдующия интересенъ пассажъ: «около лагеря, макаръ и не на твърдѣ близко расстояние се намиратъ голѣми пространства, за сѣяни съ оризъ и блатъ. Чалтицитѣ, при твърдѣ неигиеническото експлоатиране, сѣ станале огнище на твърдѣ злокачественни трески, отъ които е страдалъ всѣкия полкъ презъ това лѣто. По мнѣнието на Д-ръ Кугеля, блатната треска, ако не произвѣжда, то поне въ голѣмъ размѣръ рас- полага и поддържа очнитѣ болѣсти, особно конъюнктивитѣ.»

Презъ това лѣто, въ свободното време, азъ нѣколко пѣтя посѣтихъ оризищата и видѣхъ много интересни нѣща. Където сѣятъ оризъ, хората всички почти безъ изключение болѣдуватъ отъ треска, а особно дѣцата, и не може да бѣде иначе, защото като наближавашъ къмъ оризищата още отъ далечъ осѣщашъ тѣхното присѣствие презъ тежкия и смрадливия въздухъ, пѣленъ съ блатни испарения. Напр. на чифлика при с. Воеводино, намѣрихъ болни отъ треска всички тѣ, като почнешъ отъ чифликчинтъ и дѣцата имъ и свършишъ съ всичкитѣ работници. Само единъ отъ работницитѣ се испречи и ми каза, че той още нѣма треска, но при това при-тури, че той само отъ 3 дена е пристигналъ отъ София на чифлика. Доведоха ми да преглѣдамъ едно 3 годишно момче съ огроменъ да-лакъ и ascites, майка му, трудна отъ 5 мѣсеца, едвамъ се държи на краката отъ треска. А пакъ въ село Куклинъ измрѣ добитѣка, който е пилъ отъ чалтишката вода. Когато свършиха вече жатвата на ориза, азъ разглѣдахъ пакъ чалтищитѣ и видѣхъ, че тѣ представляватъ квадратни, или дългнестни пространства, углубени въ видъ на корита, и окопани съ земя която препятствува да истича водата на вѣнъ до когато тя е потребна за питаннето на оризовия коренъ, т. е. до когато не се свърши процеса на гниенето. Почвата приличаше още на батакъ, бѣше покрита съ гниещи организми и разпространяваше още зловония. Презъ лѣтото въ чалтищитѣ се намиратъ, между друго, рибитѣ каленикъ и теке, който могатъ да живѣятъ само въ гѣолове. Научихъ се отъ хората, които работятъ по чалтищитѣ, че ориза може да расте само въ гнила вода, и колкото повече гнили организми отпадатъ на кореня толкова зърното става по пѣлно и по едро. А щомъ захванешъ да пушашъ въ чалтика бистра, проточна вода, зърното започва да става потѣнко. Въобще трѣбва да се каже, че никакви правилници и никакви гигиенически подобрѣния за оздравяването на въздуха се невѣзможни, защото оризъ безъ гниение не става, едното изключава другото, и чалтищенитѣ работници казватъ — има батакъ, има оризъ, нѣма батакъ, нѣма оризъ. Траповетѣ които виждаме около чалтищитѣ служатъ само за испущанне водата, когато тя вече не е потребна за ориза, а никакъ не служатъ, както си го мислятъ нѣкои, за прочистваннето на чалтишката вода.

По наружния видъ оризовия класъ много прилича на загария (единъ видъ жито).

Височината на ориза не е поголѣма отъ оназъ на загарията. Едно уважаемо лице, което се ползува тукъ съ общо довѣрие, и е въ положение да знае тѣзи работи, ми разказа, че, за да се уго-

лѣми гниеннето, нѣкои отъ оризосѣячитѣ хвърлятъ въ чалтицитѣ ситна риба, която вече не струва за проданъ, защото захваща да се разлага. Турцитѣ казватъ, че гниеннето на тази риба много е спомагала за подобряването рѣста на ориза. При посѣщеннето на чалтицитѣ намъ ни показваха оризъ порасналъ на нашата почва отъ италианско семе, който минава подъ името на «оризонъ». Оризона е много поедъръ отъ нашия оризъ. Почитаемото дружество е изказало желание да распитамъ азъ хора въ какво положение се е намирало оризосѣяннето преди нашето освобождение. Трѣбва да каже че този занаятъ се намираше тогава изключително въ рѣцетѣ на турцитѣ, отъ които не се останали много тукъ. Обаче свѣдѣнията кѣто добихъ азъ отъ тѣхъ се касаятъ до економическата страна на въпроса, за която азъ ще говори понататѣкъ. Нѣкои доктори отъ турското врѣме ми расправеха, че тогава въ всѣка къща се намираше хининъ, който е станалъ такава домашна необходимостъ както и солъ, и гражданитѣ обикновенно го купуваха отъ ахтаритѣ. Само когато треската взимаше посериозенъ характеръ или се усложняваше, тогава само се обръщаха къмъ докторитѣ. Единъ отъ тогавашнитѣ лѣкари, който имаше тогава аптека ми казваше, че той само по докторски рецепти е продавалъ тогава до 10 килограма хининъ на годината. Но тѣй като въ Пловдивъ всѣкога е имало повече аптеки отъ колкото по други градове, то нѣкои отъ тѣхъ т. е. докторитѣ могатъ да кажатъ спорѣдъ лично материалния барометръ, че се харчили тогава повече, или помалко хининъ. Азъ се помъчихъ да добия статистика отъ съвременния ни животъ, но напразно. Расчитвахъ че поне въ Пловдивската болница, отъ официалнитѣ книжа ще мога да видя колко е имало трескави болни, презъ единъ или другъ мѣсець, нѣ бѣхъ много излѣгана, тѣй като въ болничната книга, която води началото си отъ 1880 г. — 1888 намѣрихъ наредъ напр. по 180 болни на които никаква диагностика не е забѣлжена. тѣй щото не знаешъ защо се лежали даже тѣзи хора въ болницата! Така щото не волно трѣба пакъ да се обърне къмъ военната статистика. Тѣй като количеството на войницитѣ на полка е извѣстно и ако вземешъ числото на болнитѣ отъ треска въ извѣстни мѣсяци, тѣ можешъ да си съставишъ приблизително понятие за разболѣването въ градъ Пловдивъ, отъ треска. Въ брой 25 на «Медицинско Списание» азъ писахъ че въ 9-й Пловдивский пѣший полкъ имаше презъ мѣсяцитѣ:

Май

Юний

Юлий

Лазаретни болни:

intermit.: 13.
cachex. pal.: 4.

intermittens 5.
cachex. palustr. 1.

intermittens 17.
cachex. palustr. 3.

Амбулаторни:

intermittens — intermittens 200. intermittens 881.

Сера ще дамъ статистика за послѣдующитѣ 2 мѣсеца, а именно:

Августъ Септемврий

Лазаретни болни:

intermittens или cachexia palustra idem

55. 60.

Амбулаторни:

735. 282.

Отъ тѣзи цифри всѣкой ясно може да разбере, че въ Май мѣсець, до когато още не започна гниенето на чалтицитѣ треската бѣше още съвършенно незначителна. Тя се усиляваше паралелно съ настѣпването на горѣщинитѣ и съ развитието на гниенето по чалтицитѣ.

При всичко че въ Септемврий, по случай на маневритѣ, сълдатитѣ бѣха принудени да правятъ усиленни походи, свързани съ разни мъчности, да спятъ на бивуацитѣ, а пакъ времето бѣше премѣнчиво, обаче треската, сравнително съ предишнитѣ мѣсяци много се намали (трѣбва да се забѣлѣжи че къмъ 10 Септемврий всичка работа по оризосѣяннето се свършва).

Лѣкаря на 3-й конний полкъ, който се намира въ Пловдивъ ми расправи че когато войницитѣ отиваха на трева по селата където се сѣятъ чалтици, то не само тѣ сами се разболѣваха почти вредъ, но и конѣтѣ болѣдуваха. Същитѣ явления бѣха забѣлѣжени и въ 3-я артиллерийския полкъ. Като изучавахъ въпроса за оризосѣяннето отъ игиеническа точка на зрѣнието, азъ не можахъ да оставя и икономическата, тъй като тѣ двѣтъ не разривно се свързани една съ друга. Икономическата страна е доста интересна. Генералъ-губернатора на почившата Источна Румелия, Гавриилъ-паша като намисли да направи услуга на своитѣ политически поддръжатели, обърна се къмъ Г. Фетваджиева, агронома, за да му създаде този специалистъ почва за разглѣдаемни отъ насъ въпросъ. Г. Фетваджиевъ, въ рапорта си до главния управителъ, отъ 10 Септемврий 1884 год. е искавалъ много капитални пѣща, отъ които азъ ще укажа само на нѣкои. Въ началото на рапорта нашия агрономъ, между друго, говори слѣдующето: «прямо интересующитѣ се по тоя въпросъ собстванници на чалтишкитѣ земни непреставаха отъ да не протестирайтъ противъ рѣшението на областното събрание, като привеждатъ за въ полза на претенциитѣ разни аргументи касающи се до въпроса, на които до едно мѣсто може да се глѣда съ довѣрие. Тѣ ми се служили, смѣи да кажа, за главни под-

порки, при изучаването, съгласно съ предписанието Ви отъ 10 Май т. г. подъ № 1637, на толкова заплетения и многоразговоренъ въпросъ по чалтишките земи.» Отъ това предисловие всѣкиъ може да разбере че мнѣнието на Г. Фетваджиева бѣше пристрастно, изключително въ полза на чалтичките и представляваше едностранчивъ възгледъ.

Понататѣкъ г. агронома дава такава удивителна статистика, която не би можало да убѣди даже и китайцитѣ, но види се тя се е показала съвършено убѣдителна за бившето пашовско управление. Г. агронома говори: «Спорѣдъ тѣзи свѣдѣния (т. е. чалтичкийски), въ Пловдивската и Татаръ-Пазарджишката околия сѣ се обработвали 160,000 уврата чалтишки (спорѣдъ други само 96,000) земи.» — Тѣзи сѣ подлиннитѣ думи на рапорта. Статистиката, ако има значение, то само за това, че се приема че тя представлява точни исчисления, а пакъ чалтичкийската статистика на Г. Фетваджиева представлява една разлика отъ 64,000 уврата земя! Основанъ на тази математическа аксиома Г. Фетваджиевъ, спорѣдъ количеството на увратитѣ (60,000) исчислява че приходѣтъ на чалтишките земи се е въскачвалъ до 36,580,000 гр. златни, т. е. приблизително до 365.800 лири, като броемъ по тогавашния казенния курсъ лирата 100 гр. златни. Тѣзи цифри ние разбира се можемъ да разглеждаме като единъ курпозъ, като една чорбаджийска фантазия на хора, които печелятъ най малко 80 на сто отъ оризосѣяннето. Ние распитвахме старитѣ тукашни хора, отъ които единия бѣше туку каснеринъ на турското идаре — меджлиси, и тѣ ни увѣряватъ че приходитѣ въ турско време не се достигали даже и 20 процента на онѣзъ, които е исчислялъ Г. Фетваджиевъ. (Мѣсто е да забѣлжимъ че когато Г. Фетваджиевъ почна да раздѣля общата цифра на приходитѣ, то всичко се представи въ друга цифра отъ горнето, пакъ негово, исчисление. Съ други думи пакъ милиони неточности.) Въ турско време приходитѣ отъ оризосѣяннето бѣха поголѣми, защото, освѣнъ приходитѣ за наема на земята и водата най много турцитѣ печелиха отъ десѣтъка, а пакъ сега чалтичките плащатъ само поземеленъ налогъ, който се налага на общо основание. (А на-ли има разлика помежду ориза и напр. овеса въ цѣната?) Както се научаваме, не само въ времето на Гавриилъ-паша чалтичките се стараяха да представятъ приходитѣ отъ своята индустрия въ фантастическия размѣръ, но и сега тѣ се стараятъ да привлечатъ къмъ оризосѣяннето, въ качеството на ортаци, разни влиятелни лица, които нареждатъ депутации къмъ високитѣ личности, посѣщающи нашитѣ градове, било отъ «турско население»,

било отъ «гръцко», било отъ повлнителнитѣ личности, затрупватъ министерствата съ прошения въ които се стараятъ до докажатъ че безъ оризосѣяннето може да пропадне цѣлата държава, и съ такива средства се стараятъ да введатъ въ заблуждение правителството. (Въ същото време ние знаемъ че въ министерството на финанситѣ се давали заявления противъ чалтичкитѣ и хора земледѣлци, които страдатъ отъ оризосѣяннето.) Сега нѣма нужда да отиваме въ заоблачни пространства и тамъ да събираме статистика отъ оризосѣяннето, тъй като предъ очитѣ ни се намиратъ официални данни които показватъ че правителството печели всичко отъ Пловдивския и Пазарджикския окръгъ, отъ оризосѣяннето толкова голѣмо количество пари щото съ тяхъ то не може да поддържа и единия единичния Пловдивския полкъ въ течение само на 2 мѣсеца, сума която не може да има никакво значение въ държавния бюджетъ, и която може да бѣде всекога покрита съ приходи отъ други индустрии ако да бѣде забранено оризосѣяннето.

Въ доклада на Пловдивския окръженъ управителъ, представенъ на окръжния съвѣтъ, презъ Септемврийската му сесия, въ 1888 г. на стр. 9 и 10 ние четемъ слѣдующето: «Оризосѣяннето въ окръжитѣ Пловдивскій и Татаръ-Пазарджикскій, което отъ 1878 до лани, поради гигиенически причини, бѣ запретиено, пакъ се позволи. Лани се посѣха въ окръга ни около 1300 уврати земя съ оризъ, които произведоха около 30,000 кила (10 оки кило), и на контокилога се продаде отъ 5—6 лева; а тая година посѣтитѣ уврати съ оризъ съ 3850, отъ които 2772 държавни и 1078 частни. Отъ наема на държавнитѣ уврати хазната ще се ползува около 44.500 лева и отъ право за водата на всички около 15.000 лева, всичко 59.500 лева. Тазъ годишнитѣ оризища обѣщаватъ добра реколта. Въ плодородна година единъ увратъ оризище, посѣтъ съ сѣме арпа отъ 35—45 оки, дава отъ 18—25 кила оризъ, а при средно плодородие отъ 8—15 кила.»

Пакъ по свѣдѣнията отъ официални лица изъ Татаръ-Пазарджикъ, ние знаемъ че презъ 1887 г. е имало посѣяти съ оризъ въ Пазарджикския окръгъ 3235 уврати и двѣ лехи, отъ които чистия приходъ на правителството отъ наема на увратитѣ е билъ 16.177 лева и 50 стотинки, а презъ 1888 г. е имало посѣти 5555 уврата съ оризъ отъ които прихода е билъ 27.775 лева. Така щото излиза че въ двата окръга е било посѣяно презъ тази година 9405 уврати съ оризъ, отъ които правителство е имало чистъ приходъ **87.275 лева**. (Въ брошурата която носи названието: «Свѣдѣния по економическото състояние на България. Издава отдѣлението за държав-

нитѣ имоти, горитѣ, земледѣлието и търговията, при Министерството на Финансите, ние четемъ че е било посѣяно оризъ въ Пловдивския окръгъ: 3900 увра̀та и въ Татаръ-Пазарджикския 5350, а всичко 9281, тъй щото приведенитѣ отъ менѣ свѣдѣния малко се различаватъ отъ свѣдѣнията показани въ тази министерска брошура.) Не можемъ да не обърнемъ внимание на това че въ Татаръ-Пазарджикския окръгъ почти двойно поголъмо количество е било посѣто съ оризъ, а пакъ прихода е билъ повече отъ двойно помалкъ отъ онзи на Пловдивския окръгъ. Както се учимъ разликата произлиза отъ това че въ Пловдивския окръгъ ориза се сѣе повечето по държавни земи, а пакъ въ Пазарджикския окръгъ чалтичнитѣ сѣятъ оризъ повечето на собствени земи. Сега като минемъ къмъ въпроса, колко могатъ да се ползватъ отъ чалтичитѣ работницитѣ, както напр. орачи, чамурджии, жатвари, колари, харманджии, и т. н. ще кажемъ че тѣ по чалтичитѣ печелятъ толкова колкото печелятъ по нивитѣ и по другитѣ полски работи. Като отидохъ по Септемврий на единъ отъ оризовитѣ хармани, азъ узнахъ отъ самитѣ работници, че женитѣ напр., съ готова храна, взиматъ по 60 пари на день (тукашенъ курсъ), единъ работникъ съ члѣтъ конѣ или волове взима по 180 гроша на мѣсяцъ, съ своя храна. Освѣнъ това, спорѣдъ благоволенieto си, чалтичнитѣ имъ даватъ и оризова слама, помалко. Същото печелятъ по харманитѣ и отъ другата земледѣлческа индустрия. Орачитѣ по чалтичитѣ пакъ взематъ същото както и орачитѣ по нивитѣ, кѣдѣто се сѣе рѣжъ, ячмѣкъ и т. н. Презъ времето когато расте ориза, чалтичнитѣ държатъ само 1—2 или 3 души кехан, спорѣдъ пространството на чалтика, които само наблюдаватъ да не истича водата, да бѣде тя равна, и да произвежда поголъмо гниение. Друга работа, презъ времето когато расте ориза, по чалтичитѣ нѣма. Сега пакъ ще се повърна къмъ рапорта на агронома, Г. Фетваджиева, който говори слѣдующето: «спорѣдъ агрономическитѣ науки, предметнитѣ (т. е. чалтишкитѣ) земи за да се ассиниратъ, тъй като помногото отъ тѣхъ се за сега кисели и мочорливи по причина на низкото имъ мѣстоположение, изискватъ се разни технически операции, като дрънажи и изсушаванне, и понататкъ. Една нова низка зема, която се обработва за първъ пѣтъ, каквато е тая на чалтишкитѣ въ областта ни, може да се счита като главно огнище на треска, ако се не шолвраше или марнираше, немедленно подиръ разработването ѝ съ варъ или мергеръ, тѣла които иматъ свойствата да изстребватъ по скоро пютридниѣ органически вещества, които се намиратъ обикновенно въ тоя видъ земи и служатъ за източници

на мназми които заразяват атмосферата.» Тъзи заявления на г. агронома, азъ мисля, могатъ най-ясно да убѣдятъ читателитѣ че чалтишкитѣ земи толкова се вредителни за здравето, щото и подиръ прекратяването на сѣянieto на ориза тѣ изискватъ огромни разности за да се обърнатъ въ почва безвредна въ здравословното отношение. Това е тъй отъ агрономическа точка зрѣние, но на практиката работата стои иначе. Ние знаемъ че, подиръ запрети- ванieto сѣянieto на ориза, на третата година оризищата бѣха об- работвани и на тѣхъ сѣяха жито, рѣжъ и т. н. (ориза обикновено не се сѣе двѣ години наредъ на едно и също мѣсто), тъй щото онѣзи ниви, които бѣха посѣяни съ оризъ миналата година, тази година стоятъ празни, и слѣдователно не могатъ да даватъ никакъвъ приходъ на правителството. На втората година подиръ сѣянieto на ориза земята продължава още да издава силни блатни испаре- ния. На 3-та година тѣзи испарения се съвсѣмъ слаби, и най-сетѣ изчезватъ окончателно.

Обаче Г. Фетваджиевъ не отрицава вреда отъ сѣянieto на ориза, при всичко че се стареае отъ всичкитѣ сили да го намали. На едно мѣсто отъ рапорта си той казва буквално слѣдущето: «не може по никакъвъ начинъ да се откаже че обработването на ориза нѣма нѣкои незначителни гигиенически неудобства. Това не- гово свойство сж го узнали отдавна вече нѣкои отъ европейскитѣ въ земледѣлие напреднали страни, за това се запретили и обработ- ванieto му.» Като говори за сѣянieto на ориза въ другитѣ стра- ни, г. агронома казва че въ Франция то бѣше запретиено (провин- ция Провансъ), защото тамъ тази култура можа да се замѣсти съ друга, тъй като тя, т. е. Франция е страна много понапреднала отъ колкото България, но тукъ г. агронома много грѣши. Въ Франция запретиха оризосѣянieto не защото тамъ имаха съ какво да за- мѣнятъ тази култура, а просто подъ давлението на общественото мнѣние, което бѣше възмутено отъ това че правителството позво- лява такава индустрия, която е толкова вредителна за народното здравие. Ами нѣма ли и България нѣщо, съ което може да замѣсти оризосѣянieto, и което може да даде още поголѣми приходи, отъ колкото чалтицитѣ? Отъ доклада на Пловдивския окръженъ упра- витель до Пловдивския окръженъ съвѣтъ ние виждаме че оскѣнъ 414.305 уврати, които бѣха посѣяни съ зърнени произведения, въ Пловдивския окръгъ, напр. 86.200 уврата бѣха разработени съ лозя, и се произвели вино лани 10.854.338 оки и ракия около 800.000 оки. Съ гюлъ бѣха посѣяни въ Пловдивския окръгъ 10.295 уврата, които дадохъ лани около 174.556 мускали (1½ драмъ мускалъ). Съ тютюнъ

бѣше посѣяно 1632 люлюма, които лани произведоха 79.458 оки тютюнъ (тази година се предполага да излѣзе до 90 000 оки). Съ барабой, фасулъ и грахъ, бѣха посѣяни 2299 уврати и съ зеленчуци по градинитѣ 3835 уврати, отъ които дадоха само фасулъ 212.000 оки и барабой (картофия) 682.000 оки. Също видимъ отъ доклада на Пловдивския окръженъ управителъ че въ този окръгъ се сѣе памукъ, анасонъ и сусамъ (отъ анасонъ напр. е било добито лани 17.000 оки). Освѣнъ това по чалтишкитѣ земи може да се сѣе афюнъ, ленъ и други подобни нѣща, които напълно могат да замѣстятъ ориза въ отношението къмъ ползата на правителството. Ориза никакъ не съставлява необходима потребностъ на българското население, даже въ Пловдивския окръгъ, ако турцитѣ и не могатъ да се минатъ безъ него. Но България, благодарение Богу, не е вече робскій вилаетъ, и ако на турцитѣ имъ трѣбва непременно оризъ, нека го сѣятъ въ турско. По селата почти никакъ не употребяватъ оризъ, освѣнъ ако го получаватъ намѣсто работна заплата отъ чалтикчинитѣ. Нарѣдко селянинна ще наготви оризъ, и то само по коледа, или великденъ. Той повечето прекарва съ сирене, кядѣто има съ зеленчуци, и т. н. Нарѣдко той ще направи сарми и то пакъ не съ оризъ, а съ булгуръ, който е и попитателенъ отъ ориза. И въ най-богатитѣ чорбаджийски къщи, които още не се забравили турския животъ, ориза се харчи въ средно количество не повече отъ 2 оки на мѣсяцъ, ако се случва да харчатъ повече, то става само въ извънредно голѣми фамилии. Но нека да вземемъ даже двойно количество, т. е. 48 оки въ годината, за една богата къща и да предположимъ че той е по ефтенъ на 15—20 пари отъ европейския, да туримъ даже единъ грошъ, то ще видимъ че и най-богатия чорбаджия въ къщинскитѣ си разноси може да спечели до 48 гроша въ годината отъ мѣстния оризъ, сума съвършенно нищожна за единъ богатъ човѣкъ. Но ако му се разболѣе въ къщата нѣкой, отъ гнилитѣ испарения които заражаватъ цѣли два окръга, то той само за една докторска визитация и за лѣкарствата ще похарчи много повече отъ колкото може да спечели въ продължение на цѣлата година отъ оризосѣянието у насъ. Но тъй като блатнитѣ трески понѣкога се твърдѣ упорни то смѣтката му може да излѣзе и много голѣма, ако притуримъ при това че може да изгуби и нѣкой членъ отъ своето семейство, които загуба вече не може да се покрене съ пари.

Било би много желателно щото и чалтикчинитѣ, намѣсто да шушнатъ изъ кюшетата, да пращатъ депутации, да подаватъ прошения, които съставляватъ канцелярска тайна и се неприкосновени, биха излѣзли предъ общественното мнѣние съ открито чело, съ пачина дума, и би доказали че оризосѣянието, нето опропащане на населението въ гигиеническо отношение, нето може да се замѣсти съ друга безвредна индустрия, която въ икономическо отношение би била още по-полезна, както за правителството, тъй и за обществото. Като прави нѣкой смѣтка, въ ползата, или противъ оризосѣянието, трѣбва непременно да вземе подъ внимание, колко работници се измързи отъ блатната треска, предизвикана отъ тази индустрия, и

като вземеш средния възраст на човѣка трѣбва да изброиш колко всѣки подобенъ субѣктъ е струвалъ, за правителството и обществото като данѣкоплатецъ, и за кѣщата като работникъ; колко работници се разболѣха и бѣха лишени отъ възможността да работятъ, и колко имъ струва всѣки работенъ денъ, който тѣ сѣ изгубили вслѣдствие на треска отъ чалтицитѣ. Освѣнъ точно правителството не може да приема за чистъ приходъ всичкото което е получило отъ сѣянieto на ориза, тъй като ако би дало нигитѣ въ кърпи не подъ чалтици, а подъ жита, тютюнь, и т. н. то пакъ би имало приходъ не като отъ кърпи за земята, но и отъ износното мито, отъ което министерския проектъ иска да освободи ориза, а най сетнѣ и отъ бандеролитѣ на тютюна, и т. н. и този именно приходъ който то получава отъ земята посѣяна не съ оризъ, трѣбва да се вземе подъ внимание при опрѣделението чиститѣ приходи отъ оризосѣянieto.

Азъ забѣлѣзвамъ още единъ фактъ: и сега повечето отъ орисѣянитѣ не сѣ българи, а сѣ турци или гърци. Въ настоящето време азъ виждамъ че нѣкои чужденци се стараютъ да взематъ около Пловдивъ чифлици въ които се сѣе оризъ, както напр. е станало въ Воеводино, кѣдѣто чифлика е взетъ за 10 години съ кърпи отъ нѣкои евреи и тѣ иматъ намѣрение пдущата година да сѣятъ тамъ оризъ. Добръ ще излизе ако отъ тѣзи индустрии ще захванатъ да се ползватъ само чужденцитѣ, а пъкъ за българското население да остане само треската!

Искатъ да ма увѣрятъ че чалтичкитѣ сѣ успѣли да придобиятъ въ камарата такива защитници че презъ тѣхъ тѣ се надѣватъ да свършатъ въпроса въ своя полза, каквото и да се говори противъ оризосѣянieto, каквито факти и да се представятъ противъ него. Но ние не вѣрваме въ това, защото знаемъ и се убѣдихме че българина преди всичко е патриотъ и той нѣма да позволи да се нагази неговата мапка — земя. Долинитѣ на Марица и Тунджа сѣ толкова прославани, не само у насъ, но и въ цѣли свѣтъ, щото отъ Европа дохаждатъ хора само да ги видятъ, да се налюбуватъ на тѣхната хубостъ, които сѣставлява гордостъ на всѣки българинъ. Неужели ще се намтри българско сърдце, което да поиска да ги обърне въ гнусни блата, въ питомникъ на тежки болѣсти, които ще опропастиватъ населението?

Азъ забѣлѣжихъ че въ редовете на защитниците на оризосѣянieto се намиратъ само хора материално заинтересувани въ този въпросъ. Това го потвърждава още и факта, че хора, които преди нѣколко години бѣха страшни противници на оризосѣянieto, отведнажъ ставаха горещи защитници на тази индустрия, щомъ заващаха сами да сѣятъ оризъ, или въ съдружие съ нѣкого; или при обрѣтахаха ниви, които даваха съ кърпи, подъ чалтици.

Научихъ се че единъ отъ нашитѣ колеги е расправялъ на другъ единъ нашъ колега и приятель, че въ нѣкой си балканско мѣсто, кѣдѣто водата е много добра, мѣстото е каменисто, водата не може да сѣ застои, кѣдѣто нѣма никакви условия за Цетенкоферската теория, съществува треска. Азъ не знамъ кѣдъ е това мѣсто, из-

слѣдвана ли е почвата, водата, и всичкитѣ други условия, които могат да предизвикатъ блатната треска, и за това би било много важно ако всѣкий единъ отъ нашитѣ колеги би съобщавалъ своитѣ наблюдения, за да могатъ тѣ да се обсъждатъ всестранно, при всичко че азъ не вѣрвамъ, че може да се намѣри въ свѣта докторъ, който да отрицава че чалтицитѣ произвѣждатъ трески. Мога да обади за единъ случай на ненадѣйно появяване на треска. И времето бѣше превосходно, и въздуха чистъ, и водата добра, а пакъ захвана да върлува треска. Смаяха съ докторитѣ и дълго време не можаха да узнаатъ причината. А пакъ послѣ се оказа че жителитѣ презъ горѣщинитѣ се употребявали ледъ, който е билъ докаранъ отъ единъ гъолъ. Така щото преди да отричашъ Петенкоферовата теория, трѣбва да се снабдишъ съ нѣкакви факти, които могатъ да я опровергнатъ. Азъ не се съмнявамъ че ако почитаемия колега би представилъ неопровержими данни и на самия Петенкоферъ, то и той би му повѣрвалъ.

Въ заключение, азъ ще преведж раскладката, споредъ която взиматъ даждия отъ оризосѣячитѣ. По отсъствие на законъ за сѣяннето на ориза, тѣ сж плащали:

а) За правителствени земи: 1) право за ползуване отъ водата 4 лева на единъ увратъ (чалтишки увратъ 2500 кв. метр.) 2) Наемъ за едно съ поземелния налогъ на увратъ, спорѣдъ тържнитѣ листове, максимумъ 25 лева, минимумъ 8 лева 75 стотинки.

б) Общинскитѣ мери — чалтици, спорѣдъ както е било въ турско време, се биле подведени подъ условията на правителствениитѣ (а 1 и 2).

в) Частнитѣ чалтици.

1) Право за ползуване отъ вода 4 лева на всѣкий единъ увратъ;

2) Поземеленъ налогъ, който се налага на общо основание по закона (чл. 3) преобразование десѣтька въ даждие отъ пари, отъ общинското управление.

Отъ частнитѣ чалтици правителството не взима други даждия.

Надѣвамъ се пакъ скоро да се повърна къмъ този интересъ и важенъ за населението въпросъ.

Д-ръ А. Головина.

Дружеството като изслуша това съобщение рѣши да се поблагодари на Гжа Д-ръ Головина за трудоветѣ ѝ, а съобщението да се напечата въ най близкия брой на «Медицинско Списание». Понеже стана вече късно за да може да се разпскува по този толкова важенъ въпросъ, то Дружеството рѣши да се събере и на слѣдующий день на засѣданье.